

Ki a gyilkos? – Emlékezetek harca Lengyelországban

2018. JÚNIUS 16.

SZERZŐ: Miklós Gábor

Másfél órás vitát folytattak a brit alsóházban a lengyel történelempolitikáról június 5-én. Az Egyesült Királyság kormánya nevében Harriett Baldwin külügyminiszter-helyettes beszélt, azt mondta, hogy Lengyelország kormánya a lengyelek jó hírének védelmére szólva a történelem újraírásával próbálkozik.

Husángokkal felszerelt hazafias ifjak járőröznek a kelet-lengyelországi Bialystok utcáin – írta a minap a Newsweek Polska liberális hetilap. A verekedésre felkészült társaság az Összlengyel Ifjúság, Młodzież Wszechpolska (MW) nevű nacionalista szervezet helyi aktivistáit vitte az utcára. A történet lidérces emlékeket ébresztett sok helyi és távolabb élő lengyelben. A múlt század harmincas éveit idézte, amikor a lengyel fasiszta szervezetek zsidóverésre vagy a nemzeti kisebbségek terrorizálására vonultak ki ebben az eredendően soknyelvű és sokvallású városban.

A történet előzménye is jellemző a mai lengyel viszonyokra. Áprilisban a jobboldali nacionálkatolikus kormánypárt, a Jog és Igazságosság (PiS) képviselői úgy döntöttek a helyi önkormányzatban, hogy utcát neveznek el a szélsőjobb egyik hősről, Zygmunt Szendzielarzról. A Lupaszko álnéven elhíresült egykori lengyel katonatiszt a háborúban a földalatti Honi Hadsereg 5. wilnói dandárjának parancsnoka volt. Szendzielarz azonban a háború utáni években sem tette le a fegyvert, harcolt a szovjetek és a lengyel kommunista hatalom ellen egészen 1948-ig. Elfogták, megkínózták és 1951-ben kivégezték. Ő lett később „az elátkozott katonák” egyik jelképes megtestesítője. Így nevezik azokat a kommunistaellenes gerillákat, akik még évekig folytatták reménytelennek bizonyuló küzdelmüket a kommunista hatalom ellen. Zbigniew Cybulski hasonló alakot játszott Andrzej Wajda korszakos filmjében, a Hamu és gyémántban. A bialystoki utcanév-változtatás nem példa nélküli. Az viszont igen, hogy a helyiek nem nyelték le a jobboldali kormánypárt új emlékezetpolitikai ajándékát. A frissen kitett utcanévtáblákon matricák, feliratok jelentek meg: Lupaszko – gyilkos! A népirtó utcája! És ehhez hasonlók. Az MW a járőrözéssel a hasonló feliratok szerzőit akarta elriasztani. Széles körben ismert azonban, hogy a Szendzielarz vezette osztag 1944. június 23-án 27 litván nemzetiségű polgári személyt, köztük gyerekeket és nőket mészárolt le a Dubinki nevű faluban. Ezzel akarták megbosszulni, hogy pár nappal korábban náci szolgálatban álló litván fegyveresek lengyeleket, nőket, gyerekeket is gyilkoltak a Gliniczki nevű településen. A tömeggyilkosságot a Nemzeti Emlékezet Intézetének (IPN) történetírója, Pawel Rokicki írta le.

Az utóbbi időben nem ez volt az egyetlen eset Lengyelországban, ahol a kormánypárt és a szélsőjobboldali nacionalisták nyilvánvalóan együttműködnek. A PiS politikai eszköztárában fontos szerepet kapott a 20. századi történelem és a rendszerváltás utáni évtizedek emlékezetének „átrendezése”. Gyakorlatilag átvették azoknak a szélsőséges szervezeteknek a napirendjét, amelyek nevükben a harmincas évek lengyel fasiszta mozgalmaihoz nyúlnak vissza. Ilyen az MW vagy a Nemzeti Radikális Tábor (ONR). Az egyik eleme ennek a politikának „a történelem kommunisztalanítása” és a sajátos, romantikus lengyel mártírológia hivatalos dogmává emelése. Ennek részeként átrendezték a második világháború vadonatúj gdanski múzeumának kiállítását, amelyet korábban a téma elismert szakértőiből álló nemzetközi történészcsapat állított össze. A második világháború éveiben lengyel katonák, partizánok harcoltak valamennyi náciellenes hadsereg oldalán, minden fronton. A háborút persze nem ők döntötték el.

Az új emlékezetpolitika a lengyel hozzájárulás egyediségének bemutatását rendelte meg a múzeumtól.

A mai hatalom sorra tünteti el azoknak az emlékműveit, akik a szovjetek oldalán küzdöttek. Nemrég az IPN eltávolított egy viharos múltú emlékkövet a Kielcétől 40 kilométerre lévő Rzabiec faluban. 1944 szeptemberében a Nemzeti Fegyveres Erők (NSZ) nevű szélsőjobboldali gerillaszervezet a náccal együttműködve lerohant egy kommunista partizántábort, és kivégezett hetvennégy embert. Sokan közülük szökött szovjet hadifoglyok voltak. Az NSZ a mai hatalom szemében különösen fontos. Mateusz Morawiecki miniszterelnök egyik első nyilvános fellépésén a szélsőséges fegyveresek emlékművét koszorúzta meg. A PiS parlamenti többsége külön megemlékező határozatot hozott az NSZ érdemeiről. Pedig jól ismert, milyen szerepet játszottak ezek az alakulatok a bujkáló zsidók elleni akciókban, hány terrorakciót indítottak az ukrán és fehérorosz nemzetiségű falvak ellen. Az NSZ és a náci együttműködését sok dokumentum bizonyítja.

Az új emlékezetpolitika építőinek fontosabb, hogy a szélsőjobb oldali fegyveresek nem kötöttek kompromisszumot a későbbi kommunista hatalommal. A PiS bennük véli felfedezni a maga ideológiai előfutárait, akikre hivatkozva új állameszmét épít.

A lengyel politikai élet több elemzője is arra a következtetésre jut, hogy a PiS emlékezetpolitikai lépéseinek jól kivehető belpolitikai okai vannak. A párt vezetői kénytelenek felismerni, hogy a sikeres szociális intézkedések megerősítették ugyan a szavazótáborukat, de nem annyira, hogy az megrendítse a lengyel társadalom többségének Nyugat-barátságát, az EU iránti elkötelezettségét. Ezért a jobboldali párt megpróbálja felszítani a idegenellenességet, az EU intézményei elleni bizalmatlanságot, a lengyel nacionalizmustól nem idegen antiszemitizmust. Ebbe belefér az alkalmi antiszemita uszítás vagy az orosz- és németellenességgel való játék is. Jól példázta ezt, hogy amikor német politikusok, köztük konzervatívok is bíralták a lengyelországi igazságszolgáltatás és a közmédia államosítását, Jaroslaw Kaczynski, a kormánypárt elnöke azonnal elővette a fenyegetést, hogy háborús kártérítést követelnek a szövetségi köztársaságtól. A Deutsche Welle német állami tévé lengyel adása most közölte, hogy a nagy hangon előadott fenyegetés nincs jelen a két állam közötti kapcsolatokban, a lengyel politikusok szót sem ejtenek az ügyről.

Másik híressé vált emlékezetpolitikai lépés az a törvénymódosítás volt, amely gyakorlatilag büntetőjogilag fenyegette meg azokat, köztük tudományos kutatókat, akik nyilvánosan felvetik, hogy a második világháború alatt voltak a náciakkal kollaboráló lengyelek, önkéntes hóhérok is. Az ügy vihart keltett az Egyesült Államokban, és kiváltotta izraeli kormánykörök bírálatát is. Jaroslaw Gowin miniszterelnök-helyettes kénytelen volt Izraelben magyarázkodni ez ügyben. A brit alsóház is ennek a törvénynek a kapcsán folytatott vitát a múlt héten, s elhangzott, hogy Boris Johnson külügyminiszter két ízben is felvetette aggodalmait lengyel kollégájának. A brit fellépés azért problémás a varsói politikusoknak, mert eddig tőlük várták, hogy Orbán Viktorral együtt kiálljon mellettük az EU fórumain.

Felbátorodott a szélsőség

Rafal Pankowski varsói szociológiai professzort, a Soha többé antifasiszta egyesület elnökét kérdeztük, véleménye szerint a PiS kétéves kormányzása hogyan hatott a szélsőjobb oldali lengyelországi szerepére.

– A szélsőségesek felbátorodtak. Bizonyosan úgy érzik, igazolja őket az, hogy jelszavaik, ideológiájuk jelen van a nyilvánosságban, a médiában, a politikai vitákban, az utcán. Számtalan felvonulást, menetelést szerveznek olyan csoportok, mint az ONR, az MW és mások. Soha nem voltak ennyire aktívak, mint mostanában. Ez látszott a november 11-i függetlenség napi felvonuláson, amelyet sikerült kisajátítaniuk. Erős a támogatottságuk a fiatalok között. A CBOS közvélemény-kutató vizsgálata szerint a 18–24 éves korcsoportban a válaszadók 38 százaléka támogatta a fasiszta ONR-t. Ugyanakkor zavart okoz körükben, hogy a PiS átvette nacionalista jelszavaikat, és így nehéz önálló arcot mutatniuk. Bizonyos mértékig a magyarországi Jobbik lengyel megfelelője ma a populista Kukiz Mozgalom, amely jobbról bírálja a PiS-t. A fiatalok tíz százaléka őket támogatja.

– A lengyel kormánypárt mennyiben használja a radikális jobboldal jelszavait?

– 2015-ben kezdődött a menekültek és a muszlimok elleni uszításuk, a gyűlöletbeszéd használata a pártban, az állami médiában és a kormánypropagandában. 2018 januárjában újra felbukkant az antiszemitizmus a politikusok megnyilvánulásaiban és a kormány médiájában. Ez újdonság. A nemzeti emlékezettel kapcsolatos törvénymódosítás adott lökést a nacionalista mozgósításnak. Erre a hatvanas évek vége óta nem volt példa Lengyelországban.

– Miért annyira fontosak a történelmi viták a lengyel politikában?

– Nehéz kérdés. A lengyel politika valóban sok jelképes és történelmi kérdés körül csoportosul. Középpontjában a nemzeti azonosság kérdése, a lengyeliség különböző értelmezéseiről szóló vita áll. A polgári, befogadó, sokkultúrájú hazafiság konfrontálódik itt a Lengyelország a lengyeleké ideológiájával, azaz a népszerű etnonacionalista modellel. Ez a két gondolkodási modell feltűnően jelen van a mai Lengyelországban.